

ківня – Вовківнею), /р' /- /р/ (Козіря – Козірею; Зубря – Зубрею); /т' /- /т/ (Ву́ста – Ву́стею), /ц' /- /ц/ (Балі́нниця – Балі́нницею; Бистрі́ця – Бистрі́цею).

Висновки. Отже, система словозміни гідронімів жіночого роду першої відміни м'якої групи визначається такими чинниками: частиномовною належністю, маркованістю категорією жіночого роду, наявністю лише форм однини, інакшою графічною презентацією відмінкових закінчень родового, давального, орудного, місцевого, кличного відмінків однини власних назв з основою на /й/, порівняно з назвами, основа яких закінчується на будь-який інший м'який приголосний, наголошуванням, однаковими чергуваннями приголосних фонем. Система морфологічних парадигм українських гідронімів потребує комплексного детального дослідження з урахуванням новітніх підходів у мовознавстві.

Література

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академічна грамати́ка української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
2. Авдєєва С. Л. Становлення системи словозміни ойконімів української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 253 с.
3. Ковтюх С. Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Кіровоград, 2005. Випуск 59. С. 89–106.
4. Ковтюх С. Л. Система чинників для визначення словозмінних парадигм іменників у сучасній українській літературній мові. *Грама́тичний простір сучасної лінгвоукраїністики: науковий збірник Катерини Григорівни Городенської / Інститут української мови НАН України; упорядн.: Н. Г. Горголюк, Л. М. Колібаба, В. М. Фурса*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 85–99 (Серія «Глибини рідної мови...»).
5. Ковтюх С. Л., Кашталян О. М. Словозмінна парадигматика українських прізвищ: монографія. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2012. 258 с.

Неля Митько
(*м. Вінниця*)

РЕКОМЕНДАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДО САМОСТІЙНОГО ЗАСВОЄННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ТЕМИ «ІМЕННИК»

Самостійне вивчення частин мови потребує певних зауваг. Іменник – частина мови з узагальненим значенням предметності. Частина іменників (ядро) предметна за своїм лексичним значенням. Вони є назвами конкретних предметів дійсності: *стіл, вікно, гілка*. До іменників належать також «опредмечені» назви уявлень про якість-властивість або дію-стан, що мис-

ляться поза зв'язком з носіями чи їх творцями – предмети у граматичному значенні. Предметність їх значення полягає в тому, що за відношенням до інших слів у реченні і за своїми граматичними властивостями вони уподібнюються до назв предметів: *хоробрість, сприймання*. Узагальнено-категоріальне значення предметності виражається в граматичних категоріях роду, числа, відмінка, які в іменника визначаються незалежно від інших частин мови, отже, є самостійними, визначальними. У реченні він є одним з найважливіших компонентів, що формують предикативну основу, може вживатися у функції морфологізованого підмета, додатка та неморфологізованого означення, обставини, іменної частини складеного присудка. Іменник визначається прикметниками, займенниками (прикметникового відмінювання), порядковими числівниками, дієприкметниками, які узгоджуються з ним у роді, числі і відмінку, іншими іменниками (*шафа для посуду*), прислівниками (*прогулянка верхи*), неозначеною формою дієслова (*бажання вчитися*). Іменник-підмет координується з дієсловом-присудком у числі і роді.

Здобувачі освіти мають усвідомити, що лексичне і граматичне значення в іменнику постійно взаємодіють. Різноманітні лексичні значення і пов'язані з ними особливості вияву морфологічних категорій є основою виділення в межах всеохоплювального іменникового значення предметності окремих лексико-граматичних розрядів, що утворюють систему, елементи якої перебувають у зв'язках перетину: власні і загальні назви, конкретні й абстрактні іменники, іменники назви істот і неістот. Необхідно усвідомити семантичні та граматичні ознаки цих груп іменників. Семантично власні і загальні назви розрізняються тим, що перші індивідуалізують, виділяють окремі предмети з ряду однотипних, другі виступають узагальненими назвами класів однотипних предметів або явищ. Граматична відмінність виявляється в наявності форм числа. Загальні назви звичайно мають форми однини і множини: *осокор – осокори, хлопець – хлопці*. Власні назви, як правило, за числами не змінюються: частіше вживаються у формах однини (*Юрій, Київ*), рідше множини (*Черкаси, Карпати*). Між власними і загальними назвами існує двобічний зв'язок, який на практиці виявляється в поповненні власних іменників за рахунок загальних і навпаки: *схід – Схід*. Слід звернути увагу на те, що конкретні іменники називають предмети, явища, які сприймаються за допомогою органів чуття. Співвідносяться з предметами, які підлягають лічбі, виміру, поділяються на предметні, речовинні, збірні, сингулятиви (*завод, агроном, дощ, ситець, картоплиння, соломину*). Абстрактні іменники називають поняття, які виробляються й усвідомлюються завдяки абстракт-

ному мисленню (*слава, радість, щастя, прогрес*). Граматично конкретні і абстрактні іменники розрізняються також значенням числа. Більшість конкретних іменників утворюють співвідносні форми однини і множини, якими виражаються кількісні відношення предмета. Абстрактні іменники частіше мають лише форми однини, рідше множини, не поєднуються з кількісними числівниками. Слід пам'ятати, що чітких меж між конкретними та абстрактними іменниками немає. Назви істот позначають предмети органічного світу. До назв неістот відносять слова, що іменують неорганічну природу. Варто пам'ятати, що поділ на органічне і неорганічне в об'єктивній дійсності не завжди збігається з поділом на істоти – неістоти у граматиці (*ферзь* – шахова фігура, граматична істота; *полк* – граматична неістота). Граматично ці лексико-граматичні групи іменників розрізняються за допомогою відмінкових форм. Під час відмінювання у множині знахідний відмінок у іменниках – назвах істот збігається з формою родового відмінка, у іменниках – назвах неістот – з формою називного відмінка. У іменників чоловічого роду (крім тих, що належать до I відміни), таке розрізнення проводиться також і в однині.

Вивчення граматичних категорій іменника розпочинають з категорії роду. Ця категорія вказує на здатність іменників сполучатися з певними формами залежних слів. Лексико-граматична категорія властива всім іменникам, крім вживаних лише у формі множини, синтаксично незалежна, утворює значення чоловічого, жіночого, середнього роду, постійна для кожного іменника. Іменники, що належать до різних граматичних родів, відрізняються один від одного відмінковою парадигмою (повністю або частково), словотвірною структурою, деякими лексико-граматичними особливостями. У іменниках – назвах істот категорія роду лексико-граматична, оскільки з родовими розрізненнями пов'язане вираження певної семантики. Рід іменників може виражатися лексично: *мати* – *батько*; морфологічно: *виноград* – *ягода*; словотвірними показниками: *студент* – *студентка*; синтаксично: *Валя зайшов* – *Валя зайшла*. Слід звернути увагу на рід невідмінюваних іменників та аббревіатур. Частина іменників належить до так званого спільного (подвійного) роду. Це слова із значенням особи (частіше за характерною для неї дією, властивістю з вираженням емоційно-експресивної оцінки, в основному негативної), рід яких (чоловічий або жіночий) залежить від статі позначуваної особи і виражається синтаксично формами означуваних слів: *незграба*. Деякі іменники, зберігаючи лексичне значення, виявляють хитання в роді і вживаються у двох родових формах. Частина з них виступає як

абсолютно рівноправні варіанти (*жезл – жезло*), інші відрізняються значеннями, стилістичним забарвленням (*зал – зала*), сферою вживання (літературне, діалектне: *санаторій – санаторія*). Для сучасної української літературної мови це явище не продуктивне.

Категорія числа іменників виражає узагальнену кількість того, що позначається іменником. Категорію числа утворюють граматичні значення однини і множини, що знаходить своє вираження у протиставленні відмінкових форм однини і множини. Необхідно знати, що вираження протилежності одиничних предметів та їх роздільної множинності становить основний зміст категорії числа, але не вичерпується цим. Один предмет з ряду однорідних може позначатись іменником у формі множини (*окуляри*), і навпаки, кілька предметів можуть бути названі іменником у формі однини (*загін*). У подібних випадках іменники не мають співвідносних форм однини і множини. Відносно категорії числа всі іменники поділяють на дві групи: слова, що вживають у формах обох чисел, і слова, що вживають лише у формах одного числа. У першу групу входять назви конкретних предметів та різних понять, які підлягають лічбі: *дерево, вікно, стіл, загін*. До другої групи належать іменники, у яких категорія числа не виявляється, оскільки вони позбавлені протиставлення форм однини і множини. Частина з них має лише форми однини (іменники *singularia tantum*): *юність, виноград, щастя, бетон, аспірин*. Інші вживаються лише у множині (іменники *pluralia tantum*): *канікули, фінанси, шахи*. Від деяких матеріально-речовинних та абстрактних іменників *singularia tantum* можуть утворюватись форми множини, що кваліфікують як специфічний прояв функціональної транспозиції, оскільки іменники у формі множини зазнають семантичних змін: *високоякісні сталі, українські граніти, невралгічні болі*.

Граматичне значення числа виражається такими засобами: 1. Флексія: *дорога – дороги*. 2. Флексія і суфікс: *небо – небеса*. 3. Флексія і різні суфікси в однині і множині: *вовчєня – вовчєнята*. 4. Флексія і скорочення основ: *громадянин – громадяни*. 5. Суплетивація: *дитина – діти*. 6. Наголос: *рука – руки*. У невідмінюваних іменників категорія числа виражається синтаксично, тобто за словом, яке визначає незмінюваний іменник: *чоловічі кашне*.

Студенти мають знати, що в спільнослов'янській мові для позначення двох предметів у ряді однорідних, а також парних предметів, що числились як одне ціле, вживалась особлива форма двоїни. У XIV ст. ця форма вийшла з ужитку, поступившись місцем множині. Залишилася в окремих діалектах. Українська мова зберігає залишки двоїни: *вуса, дверима, очима*.

Категорія відмінка виражає відношення до інших слів у словосполученні та у реченні. Ці відношення відображають реальні зв'язки між предметами та явищами об'єктивної дійсності. Форма іменника, що передає його синтаксичні відношення до інших слів, називається відмінком. В українській мові категорію відмінка утворюють 7 граматичних значень (відмінків) іменників: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний. Розрізняють первинні і вторинні функції у відмінкових форм. Кличний відмінок функціонально дорівнює називному. Основним засобом вираження граматичного значення відмінка виступає флексія (слід звернути увагу на явища омонімії та варіантності закінчень): *ваш досвід – вашого досвіду, нема меду – смачному меду, подарував батьку – подарував батькові*. Супровідні до флексій засоби вираження відмінкових значень: наголос (*пісні – пісні*), чергування звуків (*дорога – дорози*), афікси (*ім'я – імені*), прийменник (*вікно – на вікні*), словопорядок (*весело зачепило плаття – плаття зачепило весело*). Відмінкова форма одночасно є морфологічним і синтаксичним явищем: на морфологічному рівні виражає значення відмінка у фіксованій кількості формальних модифікацій іменника в однині та множині, на синтаксичному – займає позицію певного члена речення. Порівняно невелика група слів (переважно іншомовного походження) для вираження своїх синтаксичних функцій не має особливих відмінкових форм. Граматичне значення відмінка в цих словах виражається за допомогою прийменників і різних форм узгоджених із цими іменниками слів: *такого кашне в магазині не було*.

З'ясування особливостей значення, граматичних категорій, синтаксичної функції іменників сприяє кращому засвоєнню цього лексико-граматичного класу слів.

Віталія Паніш
(м. Вінниця)

УКРАЇНСЬКА ПСИХОЛІНГВІСТИКА: КОНЦЕПЦІЯ ТЕОРІЇ ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЇ

Сучасна поліфункційна прагмалінгвістична парадигма дає змогу здійснювати широкі наукові пошуки, що реалізуються на межі гуманітарних наук. Серед таких пошуків і психолінгвістичні напрацювання, зокрема й теорія лінгвопсихоакцентуації, яку розглядаємо як: